

Home Academy

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit op cd en als download. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

Uitgave: Home Academy Publishers
Saturnusstraat 60 - unit 70
2516 AH Den Haag
Tel: 070 - 3607613
Fax: 070 - 3455199
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **Studium Generale Universiteit Leiden**

OPNAME	Sandro Ligtenberg (Leiden, 11 & 18 mei 2005)
STEM INLEIDING	W.J.C.M.van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK	Cok Verweij
MASTERING	Frits de Bruijn
VORMGEVING	ruth.bos@wxs.nl
PRODUCTIE	Promese B.V.

© Copyright 2005 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 018 5
NUR 77

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veeveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.

DE BIJBEL

Een hoorcollege over de geschiedenis en uitleg van de bijbel
Door Marius van Leeuwen

Inhoudsopgave

Deel I: Wat voor boek is de bijbel?

H1: Heilig boek en cultuurmonument	5
H2: Wat er in kwam en wat niet	6
H3: Korte inhoud	7

Deel II: Teksten in soorten

H4: Verhaal en profetie	8
H5: Lied en wijsheid	9
H6: Evangelieën en brieven	10

Deel III: Vertalen en vertolken

H7: Het nut van al die vertalingen	11
H8: Wijzen van interpreteren	12
H9: Sporen in de geschiedenis	14

Literatuur	15
Jaartallen	17

MARIUS VAN LEEUWEN

Prof. dr. Th. M. van Leeuwen is sinds 1993 remonstrants kerkelijk hoogleraar bij de faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit Leiden. Hij schreef o.a. *Van horen zeggen; Geschiedenis en uitleg van de bijbel* en *Van Feest tot Feest* over de christelijke feestdagen.

STUDIUM GENERALE LEIDEN

Studium Generale Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op: www.studiumgenerale.leidenuniv.nl

Synopsis van het hoorcollege DE BIJBEL

Hoofdstuk 1: Heilig boek en cultuurmonument - de bijbel in de moderne tijd

De bijbel is vanouds het heilige boek van het jodendom ('Oude Testament') en christendom ('Oude' en 'Nieuwe Testament'). Eeuwenlang hield het idee dat hij feilloos is en van goddelijke oorsprong, moeiteloos stand. Wat de christelijke bijbel betreft: de kerk had het monopolie op zijn uitleg, tegenstrijdigheden werden met zinnebeeldige, allegorische duidingen gladgestreken. Na 1500 veranderde dit. De Reformatie doorbrak het priesterlijke monopolie op uitleg. Er verschenen kritische tekstedities. De boekdrukkunst bevorderde dat de bijbel vele kritische lezers kreeg. Vanaf de 18de eeuw kwam de historisch-kritische bijbelwetenschap op, die zich onder meer richtte op de ontstaansgeschiedenis van de bijbel. In plaats van één goddelijk Boek, bleek hij een bibliotheek te zijn met zeer diverse geschriften, in een heel menselijk overleveringsproces verzameld. Vrijwel elk geschrift moet een lange geschiedenis hebben doorgemaakt, voordat het zijn huidige vorm kreeg.

Door zulke ontdekkingen verloor de bijbel zijn onaantastbare heiligheid. Voor velen werd hij tot een interessante klassieker, niet weg te denken uit onze cultuur. Wat niet wegneemt dat hij voor gelovigen nog altijd de teksten bevat, die hen het meest inspireren, het meest heilig zijn.

Hoofdstuk 2: Wat er in kwam en wat niet - vragen rond de canon

Het *Oude (Eerste) Testament* van de christelijke bijbel bevat 39 boeken, die ook in de Hebreeuwse, Joodse bijbel staan. Maar ze staan in de Joodse en christelijke bijbel in verschillende volgorde (zie p. 19/20). De Hebreeuwse bijbel (*TeNaCh*) kent drie afdelingen: Tora (T: 'wet'), Nebi'im (N: 'profeten'), Chetubim (Ch: 'geschriften'). De Tora is de kern, waar de boeken van de andere afdelingen in twee cirkels omheen kunnen worden gedacht. De Griekse vertaling van de Tenach, *Septuagint*, zette deze geschriften al in een quasi-historische volgorde: oude geschiedenis (o.a. Tora), geschriften-voor-nu, profeten (de toekomst). In het *christelijke Oude Testament* is die

ordering aangehouden: het eindigt met de profeten, die - in de klassieke christelijke visie - vooruitwijzen naar Christus, het Nieuwe Testament. Uit de Septuagint namen christenen ook enkele Griekstalige Joodse geschriften over: de deuterocanonieke boeken.

Bepalend voor opname in de canon (gezaghebbende verzameling) van het *Nieuwe (Tweede) Testament* werd in de vroege kerk: of geschriften afkomstig waren (uit kringen) van Christus' leerlingen (apostelen). Eind tweede eeuw stond die canon van 27 boeken al min of meer vast. O.a. gnostische geschriften - gnostiek: een christelijke verlossingsleer, die vanaf die eeuw opkwam - voldeden niet aan dat criterium en werden geweerd.

Hoofdstuk 3: Korte inhoud, voorzover mogelijk

Eén doorlopend verhaal is de bijbel niet. Er is wel één hoofdpersoon: God. 'De verwijzing naar God coördineert de verschillende teksten én is de index van hun onvolledigheid' (Paul Ricoeur): alle bijbelboeken gaan over God, zonder dat volledig duidelijk wordt wie daarmee wordt aangeduid. De bijzondere naam voor God in het Oude Testament is dan ook onuitsprekelijk: Jhwh (die naam wordt omspeeld met: Adonai = Heer, Eeuwige).

Hoe rond enkele kernverhalen over Jhwh de Tenach groeide, is in drie fases te schetsen. 1. Omstreeks 1000 v. Chr. werden die *jahwistische* verhalen opgetekend in kringen rond koning David, ter ondersteuning van de claim dat Jhwh vanaf het begin een bijzondere band had met Israël. 2. Die verhalen zijn later in het licht van nieuwe ervaringen uitgebreid. Eerst in *profetische* kringen (achtste, zevende eeuw): Israël werd bedreigd, profeten riepen op tot trouw aan Gods richtlijnen (het 'wetboek' Deuteronomium en de profetenboeken ontstonden). 3. Toen de Joden waren teruggekeerd uit ballingschap (vijfde eeuw) werd de 'Tora' herzien en aangevuld vanuit *priesterlijke* optiek (Leviticus werd toegevoegd en o.a. het psalmenboek).

Het Nieuwe Testament heeft een tweede hoofdpersoon: Jezus, de Messias. Alle grote thema's uit het Oude Testament komen terug, nu betrokken op hem. Benadrukt wordt dat wat ooit begon als het bijzondere verhaal van Israël en zijn god, vanaf nu alle volken betreft.

Hoofdstuk 4: Verhaal en profetie - omgaan met de tijd

Allerlei literaire genres zijn in de bijbel vertegenwoordigd. Allereerst het verhaal. Het is onzinnig om te doen alsof verhalen alleen waar zijn wanneer alles werkelijk is gebeurd, zoals het wordt verteld (of omgekeerd: om te stellen dat de bijbel 'waar' is en dat dus alles wat er in staat echt is gebeurd). De filosoof Ricoeur (1913- 2005) onderscheidde, naast mythe en lege nde, twee hoofdvormen van het verhaal: het verhaal als geschiedenis, poging om het verleden vast te houden, en als verbeelding, fictie. Hij toonde dat die vormen dooreen spelen.

Ook in het historische verhaal speelt de verbeelding een rol. Wat vroeger gebeurde, valt immers nooit exact te achterhalen. Zo vinden we in de bijbel vaak, rond enkele historische kernen, allerlei duidingen. De feiten van het verleden zijn minder belangrijk dan de uitnodiging aan de lezer om het heden te zien in het licht van vertrouwenwekkende, hoopgevende verhalen. Want meestal is er in bijbelse verhalen een positieve ontknoping: het kwade wordt overwonnen.

Ook in het genre profetie lijkt het er vooral om te gaan de toehoorders bij het heden te bepalen: de beelden van een dreigende of en veelbelovende toekomst zijn uitnodigingen om nú wakker te worden en het onrecht te keren of om nú hoopvol te zijn.

Hoofdstuk 5: Lied en wijsheid - lofzang en klacht; zekerheden en vragen

Hebreeuwse poëzie maakt gebruik van het 'parallelisme van de zinsdelen': de gedachte in het eerste zinsdeel wordt in het tweede kunstig, in andere woorden herhaald en zo versterkt. Poëzie is de taal van het intieme, de emotie, maar kan juist ook iets bovenpersoonlijks, objectiefs hebben. In de bijbelse liederen, psalmen, vinden we steeds die twee kanten: ze verwoorden heel persoonlijke emoties, maar ook 'het geloof' van Israël. Heel het scala van gevoelens, van radeloosheid tot hoogste vreugde, komt aan de orde. Maar ook in de somberste psalm weet de dichter uit te stijgen boven zijn somberheid door zich te voegen in 'het geloof van Israël'.

Ook in de wijsheidsliteratuur vinden we naast elkaar de verwoording van objectieve wijsheden (o.a. het boek Spreuken) en van hoogst persoonlijke worstelingen: Prediker, Job. In de laatst-

genoemde boeken worden de gangbare geloofs zekerheden in twijfel getrokken, maar ook nu stijgen de auteurs uiteindelijk uit boven hun somberheid, scepsis, opstandigheid.

Hoofdstuk 6: Evangelien en brieven - eenheid en verscheidenheid in het Nieuwe Testament

In het Nieuwe Testament draait alles om het geloof dat Jezus van Nazaret de door God beloofde Messias is. Hij is (in 30 of 33) gedood, maar God heeft hem uit de dood doen opstaan en nu bereidt Jezus Messias (Christus), in de hemel de definitieve doorbraak voor van het Gods Rijk op aarde.

Paulus, rond 37 tot dit geloof bekeerd, ging het ver buiten Israël prediken. Met verre gemeenten communiceerde hij middels brieven. Van de veertien die op zijn naam staan, zijn er zeven zeker van hem. Ze dateren uit de jaren 50. Soms zijn het gedegen werkstukken. Maar bij het genre 'brief' hoort ook: sterke gedateerdheid. Paulus reageert op specifieke situaties, vragen. Een dogmatisch systeem valt uit zijn brieven niet te distilleren.

De vier *evangelien* zijn veel jonger (het Evangelie volgens Marcus is rond 70 geschreven; Matteüs en Lucas rond 80; Johannes in de jaren 90). Alle vier vertellen het 'goede nieuws' (evangelion) over Jezus die stierf en opstond uit de dood. Daaraan vooraf gaat het verhaal van zijn leven, in elk evangelie met eigen accenten verteld: in Marcus is Jezus een onbegrepen genezer, in Matteüs een profeet à la Mozes, in Lucas een wijze verteller, in Johannes een hemelse gestalte.

Hoofdstuk 7: Over het nut van al die vertalingen

In tegenstelling tot de Koran (alleen in het Arabisch heilig), is de bijbel altijd gezien als in principe vertaalbaar. Hij is al in zichzelf meertalig: de Tenach kent, naast het Hebreeuws, stukken in het Aramees, het Nieuwe Testament is Grieks. De Septuagint (Griekse vertaling) gold ooit als even heilig als de Tenach. De Vulgaat (Latijnse vertaling, rond 400 n. Chr. door Hiëronymus vervaardigd) was eeuwenlang voor christenen in het westen 'de Heilige Schrift'.

Het dilemma van vertalen: de betekenis van een tekst is verbonden met eigenaardigheden van de oorspronkelijke taal of tekst (brontaal, brontekst), maar de vertaling moet gehoorzamen aan de wetten van de taal waarin men vertaalt (doeltaal). Sommige vertalingen leggen nadruk op de brontaal (op gevaar af dat de vertaling vreemd klinkt), andere op de doeltaal (gevaar: belangrijke nuances van de oorspronkelijke tekst gaan verloren). De Naardense Vertaling (Piet Oussoren, 2004) is brontaalgetrouw (maar hoe ver kun je gaan met het principe'eendere woorden eender vertalen?). De Nieuwe Bijbelvertaling (2004) kiest voor de combinatie van 'brontekstgetrouw' zijn (het soort tekst dat voorligt bepaalt de toonsoort van de vertaling: lichtvoetige teksten lichtvoetig vertalen etc.) en 'doeltaalgericht' (vertalen in verstaanbaar, eigentijds Nederlands). Het genoemde dilemma blijft onoplosbaar, 'de definitieve vertaling' bestaat niet.

Hoofdstuk 8: Wijzen van interpreteren - meer en minder wetenschappelijk

De bijbelwetenschap nam de laatste eeuwen een hoge vlucht. Voorop het historisch-kritisch onderzoek: het tracht de ontstaansgeschiedenis van teksten te reconstrueren, speurt naar de setting waarin ze ontstonden, de intenties van de auteurs. Dit alles om 'de oorspronkelijke bedoeling' achter teksten te ontdekken.

Maar waarom van alles 'achter' teksten zoeken? Ligt de betekenis niet eerder in die teksten zelf? Hermeneutici (hermeneutiek = interpretatieleer) als H. G. Gadamer (1900 - 2002) en Ricoeur (1913 - 2005) pleitten ervoor een tekst niet vast te pinnen op één 'oorspronkelijke bedoeling'. In hun spoor probeert een meer literaire benadering de dynamiek in de tekst zelf op het spoor te komen: die maakt de tekst betekenisvol en zorgt - als het een grote tekst is - voor een 'overdaad aan betekenis' (Ricoeur) die om steeds nieuwe interpretaties vraagt.

Naast deze hermeneutiek van vertrouwen in de kracht van teksten, is soms een hermeneutiek van wantrouwen gewettigd. Zo is de feministische interpretatie er op bedacht dat bijbelse teksten de verhoudingen van een mannencultuur weerspiegelen; een psychologische (of psychoanalytische) lezing toont dat achter bijbelverhalen allerlei psychologische conflicten schuilgaan (dat maakt ze nog steeds aansprekend!). Soms vreest men dat al deze moderne benaderingen

de bijbel voorgoed van zijn heiligheid beroven. Als tegenbeweging kwamen nadrukkelijk onwetenschappelijke benaderingen op, zoals het bijbelfundamentalisme. Vruchtbaarder is wellicht een andere weg: sommigen verdiepen zich in eeuwenoude methodes van spirituele omgang met bepaalde bijbelboeken (zoals in kloosters, waar men wekelijks alle psalmen zingt).

Hoofdstuk 9: Sporen in de geschiedenis - over de uitwerking van de bijbel

Tot de betekenis van teksten behoort de betekenis die ze kregen in de geschiedenis, in hun doorwerking. Dat geldt op vele niveaus:

1. Binnen de bijbel werkte de ene tekst door in andere ('intertekstualiteit').
2. De Tenach werkte door in het Nieuwe Testament, maar óók, geheel onafhankelijk daarvan, in latere Joodse uitleggingen.
3. De Hebreeuwse bijbel en het Nieuwe Testament samen werkten door in de Islam.
4. De verschillende lijnen binnen de christelijke bijbel (bijvoorbeeld de meer priesterlijke en de juridisch-wettelijke) werden uitgewerkt in verschillende christelijke tradities.

Opvallend is het verschil in theologie en spiritualiteit in Oosters-orthodox en Westers christendom: daarin komen verschillen tot uiting die er al binnen met name het Nieuwe Testament zijn.

Zo maakte de bijbel geschiedenis. Zijn geschiedenis is dubbelzinnig, kent zwarte bladzijden en grootse momenten. Hij is veelkleurig, zoals de bijbel het is: een niet weg te denken klassieker van onze cultuur en, voor wie het horen wil, nog altijd een boek met vele 'heilige' pagina's.

LITERATUUR

John Barton (ed.), *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation*. Cambridge 1998

John Barton (ed.), *The biblical world. Vol. 1/ 2*. London/ New York 2002

Leen den Besten, *Het uitgelezen boek. De bijbel in Nederland*. Zoetermeer 2005

Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament*. Minneapolis 1997

Jan Fokkelman en Wim Weren (red.), *De bijbel literair. Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*. Zoetermeer/ Kapellen 2003.

André LaCocque en Paul Ricoeur, *Thinking biblically. Exegetical and hermeneutical studies*. Chicago 1998.

Marius van Leeuwen, *Van horen zeggen. Geschiedenis en uitleg van de bijbel*. Uitg. Balans (A'dam) 2004 (vierde druk).

Recente bijbeluitgaven

De meest complete uitgave van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) is: *De bijbel. De Nieuwe Bijbelvertaling* (met Deuterocanonieke Boeken), 's Hertogenbosch/ Leuven 2004.

Of de literaire editie: *De bijbel*. Uitg. Querido/ Jongbloed 2004. De luxe-uitgave van de NBV (Bijbel, Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 2004) bevat een interessant derde deel: *Toelichtingen*.

De Naardense Editie - de volledige tekst van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament. Vertaald door Pieter Oussoren. Uitg. Skandalon & Plantijn (Vught) 2004.

JAARTALLEN		3de/ 2de eeuw	Hellenistische overheersing. Ontstaan Septuagint. Vrij heidsstrijd van Joden (onder aanvoering van de Maka beeën).
ca. 1800 v.Chr.	Abraham		
ca. 1250	Mozes; uittocht uit Egypte		
1000- 970	Koningschap van David		
970- 926	Koning Salomo; bouw van de Tempel in Jeruzalem	60 v. Chr.- 135 n. Chr.	Israël onder Romeinse overheersing
kort na 926	Het rijk valt uiteen in Israël (hoofdstad Samaria) en Juda (Jeruzalem)	4 v. Chr. (?) - 30 of 33 n. Chr.	Jezus van Nazaret
860	Israël: de profeet Elia	45- 58	Zendingsreizen van Paulus
vanaf 750	'Schriftpropheten' in Israël (o.a. Amos, Hosea) en Juda (o.a. Jesaja, Micha)	70	Verwoesting door de Romeinen van Jeru- zalem en de tweede Tempel
721	De Assyriërs brengen Israël ten val; voeren deel van de bevolking in ballingschap	100	De canon van de Tenach min of meer afgerond; laatste nieuwtestamentische ge- schriften ontstaan (o.a. Openbaring)
622	In Juda: vondst van wetrol in de Tempel; hervormingen onder koning Josia	400	Vulgaat (Hieronymus)
597	Nebukadnessar voert Ju- deeërs in ballingschap naar Babylon		
538	Na decreet van koning Cyrus mogen ballingen terugkeren		
516	Eerste repatrianten voltooiën de bouw van de tweede Tempel		
450	Terugkeer uit ballingschap onder Ezra; hij leest het volk de Tora voor		

